

Vysoké učení technické v Brně

Fakulta architektury

Poříčí 273/5, 63900 Brno 39

Zadání dizertační práce

Číslo dizertační práce:

Akademický rok: 2008/2009

Ústav:

Ústav stavitelství

Student(ka):

Pavlovský Tomáš, Ing. arch.

Studijní program:

Architektura a urbanismus (P3501)

Studijní obor:

Urbanismus (3501V009)

Vedoucí dizertační práce:

doc. Ing. Zdenka Lhotáková, CSc.

Konzultanti dizertační práce:

Název dizertační práce:

Voda v urbanizovaném prostředí

Svratecký náhon ve městě Brně

Zadání dizertační práce:

Voda jako zdroj života stála u zrodu lidských sídel, doprovázela hlavní cesty, které používal člověk již v dávnověku. Na vodní tok a jeho význam pro město je možno nahlížet z následujících hledisek - estetického, sociálního, hygienického, technického, ekonomického a v dnešní době i rekreačního.

Cílem disertační práce je zmapovat tok zaniklého Svrateckého náhonu na území města Brna a nashromáždit co nejvíce dostupných informací o něm, o jeho významu pro život obyvatel města Brna, což bude doloženo vzpomínkami pamětníků, nashromáždit obrázky náhonu, fotografie apod., ukázat a popsat kudy náhon tekł, současný stav území, nastínit možnou obnovu náhonu, popřípadě ukázat možná řešení v ČR a zahraničí.

Abstrakt

V disertační práci **je popsán** jednak **historický vývoj** vodních toků na území města Brna se zaměřením na umělý kanál **Svratecký náhon**, jednak na základě dostupných mapových podkladů, zachovalých obrazových materiálů a fotodokumentace **i současný stav** území, kterým náhon protékal, s kterým sousedil. V práci jsou zachyceny vzpomínky několika pamětníků města Brna na umělý tok, jež dokreslují stav Svrateckého náhonu v době jeho zániku. V kapitole *Příklady obnovy náhonů a přírodních toků u nás i v zahraničí* je nastíněno, jakým způsobem k náhonům přistupují dvě partnerská města Lipsko a Graz. Práce by měla sloužit jako ucelený podkladový materiál pro další studium Svrateckého náhonu a pro možné studie řešení území, kterým náhon tekla, a pro jeho alespoň částečnou obnovu.

Klíčová slova

Vodní kanál, náhon, přírodní tok, podkladový materiál, komparace, urbanismus, obnova, pamětník.

Water in an Urbanized Environment

Svratka Raceway

Summary:

The dissertation describes the historic development of watercourses in Brno territory focusing on the artificial canal Svratka raceway and the present state is described based on the available map data, preserved picture materials and photographic documentation of the present state. The work offers memories of several people from Brno who remember the artificial watercourse, these complete the picture of the Svratka raceway at the time of its extinction.

The dissertation documents the present state of areas where the raceway used to run and on which it bordered. What attitude the twin towns of Brno – Leipzig and Graz – take, is outlined in the chapter *Examples of Raceway and Natural Stream Reconstruction in Here and Abroad*. The presented work should serve as a comprehensive source material for further study of Svratka raceway and further possible studies of arrangement of the areas where the raceway used to run and its – at least – partial reconstruction.

Key words:

Water canal, raceway, natural stream, source material, comparison, urbanism, reconstruction, memoirs

OBSAH

1. Úvod.....	6
2. Cíle práce a základní výzkumná otázka.....	7
3. Vodní toky ve městě Brně a jejich vývoj.....	8
3.1. Vývoj brněnských řek.....	8
3.2. Brněnské náhony a menší toky.....	11
4. Současný stav Svrateckého náhonu a jeho zmapování.....	14
4.1. Kamenný Mlýn.....	14
4.2. Pisárky.....	14
5. Vzpomínky pamětníků.....	15
5.1. Matylda Janková.....	16
5.2. Josef Knápek.....	16
5.3. Komparace vzpomínek.....	17
6. Příklady obnovy náhonů a přírodních potoků u nás i v zahraničí.....	18
6.1. „Obnova Ponávky v brněnském parku Lužánky“.....	18
6.2. Obnova náhonů ve městě Lipsku.....	19
7. Možnosti rekonstrukce a obnovy Svrateckého náhonu ve městě Brně.....	21
8. Diskuze.....	25
9. Závěr.....	27
10. Z použité literatury.....	28
11. Seznam publikací a aktivit doktoranda.....	29

1. Úvod

Bez vody by nebyl život, nebylo by lidstvo, nebyla by současnost. Voda stála u zrodu lidských sídel, doprovázela hlavní cesty, které používal člověk již v dávnověku. Člověk vodu postupně začíná využívat pro zlehčení svého života (plavba, mlýny, hamry, výroba energie...). Tím, jak ji využívá, se často mění ráz krajiny, ekologická stabilita prostředí, její flóra i fauna. Někdy jsou změny pozitivní, jindy došlo přímo k přírodním katastrofám. Některé změny jsou stále diskutovány, mají své zastánce i odpůrce.

Ve své práci se zabývám vodními toky se zaměřením na Svratecký náhon v Brně, proto jsem se blíže dotknul otázky řek, kanálů a náhonů ve městech. Archeologické nálezy nám potvrzují, že při vzniku starobylých sídel vždy hrála významnou roli voda - vodní tok či jezero. Voda znamenala život, zároveň to byla jedna z cest spojení se světem, zdroj obchodu, potravy, byla to neoddělitelná součást města, která vytvářela a vytváří tzv. genius loci. Řeka, jezero či kanál se mnohdy stal jeho symbolem a základním charakteristickým znakem. Můžeme to dokázat malým průzkumem, který jsme udělali mezi náhodně vybranými studenty architektury města Brna. Položili jsme otázku – Co se Vám vybaví, když se řekne vodní kanál?, nejčastější odpovědi byly Amsterdam, Benátky. Na otázku Co se Vám vybaví, když se řekne řeka?, nejčastější odpovědí byla Praha, Paříž, Budapešť. A opravdu, řeky a kanály jsou symboly výše jmenovaných měst, jsou součástí ulic, staly se nerozdělitelnou součástí života těchto měst. Mluvíme tedy o vodním toku jako o významném městotvorném prvku. Na vodní tok a jeho význam pro město je třeba nahlížet z následujících hledisek – estetického, sociálního, hygienického, technického, ekonomického a v dnešní době i rekreačního.

Městem Brnem také protékají řeky, které jsou však v současnosti opomíjeny, byly zde funkční kanály a náhony, o kterých současný Brňan ani neví. A právě na příkladu tohoto města, na jeho vývoji, bych chtěl ukázat, jak vodní toky přírodní i umělé ovlivňují historii, rozvoj, ekonomiku i růst města. A mohly by ovlivňovat i současnost, bohužel se tak neděje.

Tématem vody a vodních ploch v urbanizovaném prostředí se zabývám již čtvrtým rokem a toto téma jsem se snažil částečně zpracovat ve své diplomové práci, v níž jsem se pokusil rehabilitovat a smysluplně začlenit Svitavský náhon do života města Brna. Za pokračování této práce můžeme považovat krátký dokumentární film o Svitavském náhonu, který vznikl na jejím podkladě, s názvem Mezi Svitavou a Svatkou. Tento krátký film byl

prezentován na mezinárodní konferenci Vaňkovka 07, v současnosti je dostupný na www.nova.cz.

Vedle Svitavského náhonu však v Brně existuje ještě náhon Svratecký, který po prostudování odborné literatury můžeme označit za starší a důležitější z hlediska významu pro život středověkého města Brna. Oba kanály výrazně ovlivňovaly charakter městské zástavby a města samotného.

Pro svou disertační práci jsem si proto vybral právě náhon Svratecký, abych doplnil historické poznatky o současný stav a pokusil se vytvořit koncepci využití náhonu pro život obyvatel města Brna v současnosti. Při této koncepci jsem vycházel z plánů a podnětů životního prostředí Jihomoravského kraje a města Brna, neboť si myslím, že získání podpory těchto vládních orgánů by mohlo přispět k realizaci mnou navrženého řešení, čímž by práce nezapadla v knihovně a vešla by v život.

2. Cíle práce a základní výzkumná otázka

Cílem mé disertační práce je:

1. Vypracovat analýzu současného stavu Svrateckého náhonu a vytipovat úseky náhonu, které by bylo možno znovu otevřít a využít je k pohledovým či rekreačním účelům.
2. Na základě dostupných informací o Svrateckém náhonu zjistit příčiny jeho zániku a dopad na život města Brna.
3. Nashromáždit dostupné informace o Svrateckém náhonu z hlediska historie i současnosti.
4. Získat historické a současné mapové podklady, obrazové podklady, které umožní lépe se orientovat v problematice Svrateckého náhonu.
5. Zaznamenat postřehy pamětníků, kteří žili v blízkosti náhonu (generace šedesátníků si jasně vzpomíná např. na část náhonu na Mendlově náměstí).
6. Návrh strategií obnovy Svrateckého náhonu pro dnešní život v městě Brně.

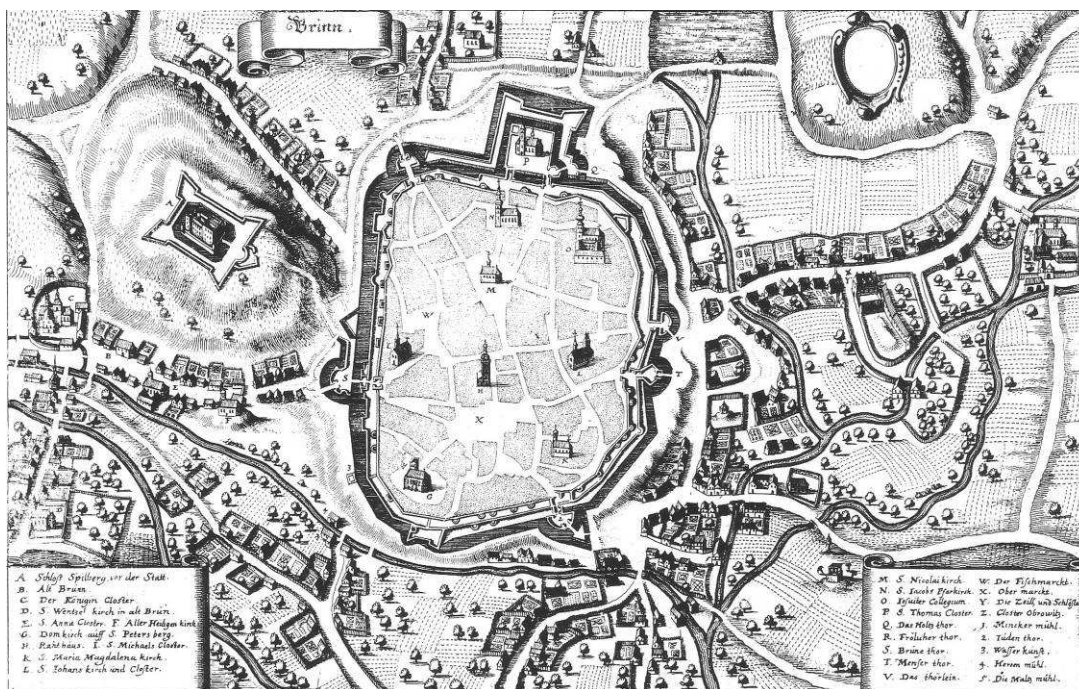
Cíli práce se chci pokusit odpovědět na základní výzkumnou otázku. Lze částečnou rekonstrukcí Svrateckého náhonu zlepšit městské prostředí ve městě Brně?

3. Vodní toky ve městě Brně a jejich vývoj

3.1. Vývoj brněnských řek

V Brněnské kotlině, ležící na rozhraní úrodných úvalů a strmě vystupujícího pásma vrchovin, se odvíjely nejstarší dějiny brněnského osídlení. Vhodné přírodní podmínky, přítomnost vodních a surovinových zdrojů a strategická poloha nad soutokem řek Svatky a Svitavy vybízely k zakládání sídlišť již v pravěku.

Tradice osídlení Brněnské kotliny sahá až do starší doby kamenné. Již od 6. století lze sledovat vývoj osídlení v brněnské oblasti převážně slovanským etnikem. To potvrzují i nálezy velkomoravských hrobů u kostela Milosrdných bratří na Starém Brně. Od doby Velké Moravy tedy můžeme mluvit o kontinuálním osídlení, které bylo spjato s brodem přes řeku Svatku v návaznosti na obchodní cesty z Podunají do Čech a z Olomouce do Znojma. První bezpečný doklad o Brně a výslovně o brněnském hradu máme až z roku 1091 v Kosmově kronice české v souvislosti s vojenským tažením knížete Vratislava II. k Brnu. Brněnský raně středověký hrad je novější literaturou lokalizován mezi řeku Svatku a její umělý kanál – **Svratecký náhon**. Hrad se měl nacházet mezi ulicemi Křížovou, Václavskou a Křídlovickou. Z tohoto tvrzení plyne, že Svratecký náhon existoval již v 11. století.

Obr. 1 Plán města Brna ze 17. století. Mědirytina o velikosti 31,7 cm x 20,2 z knihy (M. Z.) “Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae, das ist, Beschreibung und eigentliche Abbildung der vornehmsten und bekandtesten Stätte und Plätze in dem Königreich Boheim un einverleibten Ländern,

Mähren und Schlesien“. (Matthauem Merian, Frankfurt), 1650. převzato z knihy F. Kalivody. *Brno, vůně jednoho města. Procházka městem mezinárodních veletrhů*. Městský národní výbor: Brno, 1959, s. 28.

Voda, bláto, jíl, kal, hlína, země, to všechno se skrývá v samotném názvu města Brna, který je odvozen od apelativa br'n. Brno je tak výstižným označením pro sídlištní aglomeraci s hradem v bažinaté údolní nivě řeky Svratky.

Prostor v Brněnské kotlině na březích řeky Svitavy byl strategický již od doby kamenné. Jeho výjimečnost dokazuje množství archeologických nalezišť z této doby i dob následujících. Za první prehistorickou metropoli na území dnešního Brna archeologové považují hradisko u Obřan, které vzniklo v blízkosti řeky Svitavy v pozdní době bronzové, což dokazuje množství nálezů. Opevněná střediska tohoto typu vznikala v místech, kde byly vhodné přírodní podmínky a jejichž poloha splňovala dobová strategická kritéria, tzn. dostatek vody, pevnostní charakter, vyvýšené místo, dostatek stavebního materiálu, dostatek potravy a zemědělské půdy, návaznost na obchodní cesty. Obřanské hradisko nepostrádalo žádný z těchto atributů. Rozkládalo se na vysoce položené ostrožně obtékané meandrující řekou Svitavou, nechyběly zde vodní ani surovinové zdroje, nedaleko vedla důležitá severojižní obchodní trasa navazující na hlavní směr jantarové stezky. Hradisko v pozdějších dobách sice ztratilo svůj význam a zaniklo, avšak osídlení podél řeky Svitavy pokračovalo kontinuálně dále. Díky řece Svitavě vznikla sídla, která se stala během historického vývoje města Brna jeho součástí: Obřany, Maloměřice, Cacovice, Husovice, Židenice, Zábrdovice, Komárov, Černovice a Přízřenice. Nejstarší písemné zmínky jsou o osadě Cacovice z roku 1101-1104, kdy byly Cacovice darovány moravským knížetem Oldřichem Brněnským třebským klášteru. Všechna zmiňovaná sídla jsou písemně zaznamenána již do 1. pol. 13. století. Tyto obce měly v minulosti vesnický charakter, využívaly řeku pouze pro pohon mlýnů a hamrů. Jejich ekonomická síla měla teprve přijít. Tvář obcí a koryto řeky se začala výrazně měnit až na konci 18. století, kdy v Brně začíná průmyslová revoluce, jež výrazně ovlivnila urbanistickou podobu města.

Svratka a Svitava vytvářely ještě v 18. a první půli 19. století na své cestě Brněnskou kotlinou četné meandry, jejich vody se při větších srážkách vylévaly z břehů a při povodních zaplavovaly celou říční nivu. Vodní hladina pak připomínala velké jezero, které sahalo od Zábrdovic až po Modřice. Záměr upravit tok obou řek na jih od Brna posílila ještě průmyslová revoluce, rychlý růst města a rozvoj železnice. Tyto všechny výše jmenované faktory vyprovokovaly regulaci brněnských řek. Regulace řeky Svitavy se stala aktuálnější, jelikož obtékala Brno na východní straně, kde v její blízkosti ležely v 19. století největší

brněnské továrny. Problém regulace se vynořil v roce 1827 a vyžádal si dvacet let příprav. Na úpravu koryta vedle obce naléhala také Státní dráha, která se chystala stavět trať z Brna do Prahy. Roku 1843 dochází ke stavbě železnice z Brna do Blanska a dále do České Třebové a v témže období dochází k napřimování řeky Svitavy v úseku Obřan. Z počátku se pomýšlelo pouze na regulaci Svitavy, a to ještě jen v jejím úseku mezi Radlasem a ulici Olomouckou, kde vytvořila tři velké a nebezpečné zákruty. Dospělo se však k názoru, že její tok musí být regulován už od zábrdovického mostu a že její soutok se Svatkou – rovněž regulovanou – má být odsunut od původního soutoku nad Komárovem až k Dolním Heršpicím. Vlastní regulace obou řek si vyžádala asi tři roky (1848-1851).

Uspěla ji výrobní krize v revolučním roce 1848 a nezaměstnanost dělnictva, která podnítila též stavbu státní dráhy z Brna údolím Svitavy do Prahy. S regulací se začalo 12. května 1848 od Olomoucké ulice. Do 5. června téhož roku na ní pracovalo už 1200 dělníků. Administrativní vedení regulace měl na starosti Christian d'Elvert, technické vedení stavební ředitel Seifert. Regulace skončila 3. dubna 1851, bylo za ni vydáno 366152 zl proti původně odhadnutých 160000 zl.

Přírodní silně zvlněné řečiště Svitavy bylo takřka lineárně napřímáno, přírodní záhyby a zákruty řečiště zcela zlikvidovány. Staré říční koryto bylo dočasně ponecháno jako „Stará Svitava“. Takže mezi lety 1851 – 1879 byly v Brně dvě Svitavy, jedna regulovaná a jedna původní. Roku 1879 bylo však již původní koryto zasypano a v licitacích rozprodáno okolním obcím a jednotlivcům jako pole. Od toho se pak odvíjí podoba urbanistické osnovy Nových Černovic.

Dnešní koryto Svitavy je hluboké a úzké, se strmými břehy, nasypnými do výšky, aby se ušetřilo kopání do hloubky. Nevede už, jako kdysi, kus cesty podél ulice Křenové a přes Dornych ke Komárovu, před nímž původně splývalo se Svatkou. Po soudu odborníku je regulované koryto Svitavy pro odtok velkých vod nedostatečně dimenzované, jak dokázala povodeň v roce 1946 (8. února), kdy voda vystoupila z břehů obou řek na devíti místech a zaplavila celé okolí. Ohrožovala až spodní část Modřic.

Již roku 1835 byl napřiměn tok Svatky mezi konventem Alžbětinek a Dlouhým mostem na Starém Brně. Most byl roku 1837 opraven a rozšířen. V letech 1847 – 1850 byla zregulována Svatka od Komárova až po Židlochovice. V letech 1848 – 1860 byla Svatka zregulována od železničního viaduktu na Novosadech až po nový soutok se Svitavou u Přízřenic. Roku 1900 vypracovalo město projekt na regulaci jednoho z posledních úseků řeky a to mezi Dlouhým mostem na Starém Brně a železničním mostem na Novosadech. Práce na regulaci začaly až po roce 1914, byly přerušeny roku

1920 a znovu obnoveny až roku 1926. Poslední regulační práce na Svatce proběhly v 60. letech 20. století a to v úseku kolem Brněnského výstaviště v Pisárkách.

Od Přízřenic, soutoku se Svitavou, se pak řeka jmenuje Svatka a teče dále na jih Moravy, kde se vlévá a končí ve střední nádrži vodního díla Nové Mlýny vybudovaného v letech 1975-1988.

3.2. Brněnské náhony a menší vodní toky

Vedle těchto dvou řek však Brnem protékala v minulosti řada přírodních potoků, potůčků i uměle vybudovaných kanálů a náhonů.

Jedním z přírodních potoků, které byly využívány jak průmyslově, tak k oddechu, byla Ponávka. Ponávka přitékala k Brnu širokým povodím od Vranova přes Lelekovice a Řečkovice. Od Králova Pole protékala řetězem rybníků přes Lužánky, jež byly kdysi také rybníkem, a přes náměstí 28. října, do roku 1781 rovněž rybník, poté vysušený, pokračovala směrem dnešní ulice zvané Příkop, překročila na začátku Cejlu středověkou osadu Ponavu, o níž je zmínka v listině krále Václava III. z roku 1306. V této listině se praví, že osada Ponava je poddaná probožství na Petrově. Za osadou Ponava, v místech dnešní křižovatky Cejl - Vlhká, přijala Ponávka na svém pravém břehu Městský potok, který protékal historickým jádrem města, a pokračovala směrem na Dornych. V křížení dnešních ulic Vlhká a Křenová do Ponávky vtékal Svitavský náhon, což se projevilo na zvýšené průtočnosti potoka. Na Dornychu se do Ponávky vléval Svratecký náhon. Tento vodní tok se vléval pod názvem Ponávka do Svitavy. Kvůli vzrůstajícímu zápachu byla Ponávka kanalizována mezi lety 1882 – 1884 v úseku od Křenové po Lužáneckou ulici a v letech 1909 – 1913 v úseku od Lužánecké ulice přes park Lužánky až po Červený mlýn v Králově Poli. O několik let později byla pod dnešní Lesnou vybudována štola, která odvádí Ponávku již z Králova Pole do řeky Svitavy. Štola vyústuje u Cacovic v Brně Obřanech.

To, že voda neoddělitelně patří k rekreaci a relaxaci, dokazuje zbudování “falešného koryta” Ponávky v městském parku Lužánky v minulých letech. Vpravdě se jedná jen o velkou “kašnu”, ačkoliv se většina Brňanů domnívá, že je zde obnovena původní Ponávka, a je to na to patřičně hrdá.

Jmenovaný Městský potok byl součástí města Brna již od jeho založení. Pramenil někde v úžlabině mezi Žlutým kopcem a Kraví horou, z nichž sbíral povrchové vody. Obtékal pak úpatí severního a část východního svahu Špilberku ve směru Údolní ulice, na

jejímž konci zahnul podél podnoží kopce směrem dnešní třídy Husovy, pokračoval areálem nynějšího hotelu Internacionál, dal směr dnešní ulici Středově, protékal podél severní strany náměstí Svobody a ulicí Koblišnou, rovněž založenou podél tohoto potoka, ke zmíněné osadě Ponava, kde se vléval do Ponávky.

Asi v třicátých letech 13. století, když už bylo město obklíčeno hradbami, projevila se naléhavě nezbytná potřeba vody v jejich blízkosti. Jednak pro hradební příkop, ale i pro použití uvnitř hradeb, zejména při častých požárech, u dřevěných staveb nikoli vzácných. Vyžadovala ji také vzrůstající se výroba řemeslná, potřeba mlýnů, sladoven, porážek, lázní a jiných podniků v samé blízkosti města. Jediný potok, který tehdy územím městského jádra protékal, nestačil a voda v obou řekách byla od města příliš daleko. Bylo sice výhodné v čase povodní, avšak krajně nepříhodné pro zásobování města. Stalo se proto nezbytně nutným přiblížit vodu z řek k městu pomocí říčních náhonů, jak bývalo tehdy u pořičních měst zvykem. (Hálová – Jahodová, 1975, s. 25). Autorka impuls přiblížení vodních toků k Brnu klade až do 30. let 13. století, náznak prvního náhonu či přírodního ramene řeky Svratky, které tvořilo ostrov pro brněnský hrad v místech Starého Brna, je však zaznamenán, jak jsem již uvedl, v Kosmově kronice a to v souvislosti s vojenským tažením knížete Vratislava II. k Brnu roku 1091. Vodní toky a stará přírodní ramena řek zde byly zřejmě již v době předměstské. Avšak písemně podložená práce s umělými kanály a náhony spadá až do 13. století. Tato nákladná vodní díla (budování Svrateckého a Svitavského náhonu) byla pro středověké město jistě značně nelehkým úkolem. Při budování koryt se pravděpodobně využívalo slepých či vyschlých původních ramen brněnských řek, které měly samozřejmě potřebný směr. Plně se přitom využilo také přírodního koryta Ponávky v úseku od nynější Skořepky k ústí do Svitavy na Dornychu. Tímto novým vodním dílem vznikly dva říční náhony, po jednom od každé řeky. První z nich odbočoval od Svitavy na Radlasu u jezu, který v náhonu reguloval stav vody. Svitavský náhon ústil do Ponávky při křížení dnešních ulic Vlhká a Křenová. Tento náhon se intenzivně využíval až do 1. pol. 20. století, potom využití ztratilo na intenzitě a v současnosti můžeme říci, že se již nevyužívá. Posledním průmyslovým uživatelem náhonu byly Brněnské teplárny, ty tento náhon v malé míře používají ještě dnes, mají ho jako záložní zdroj užitkové vody v případě závažného výpadku vody. Svitavský náhon teče v otevřeném korytě, jen místy je zkanalizován či zatrubněn. Nevlévá se již do Ponávky, ale teče v jejím původním korytu a později na území Komárova i ve starém korytu Svitavy. Zde vtéká do řeky Svratky.

Svratecký náhon odbočoval od mateřského toku u jezu v nynějším Kamenném mlýně v Pisárkách (dle některých autorů odbočoval v Pisárkách v místech dnešního Velodromu, od Kamenného Mlýnu tekla až na přelomu 18. a 19. století), protékal kolem dnešního Výstaviště, Rybářskou ulicí. Na nynějším Mendlově náměstí učinil hluboký zákrut, pokračoval Pekařskou ulicí, areálem nemocnice sv. Anny na Pekařské ulici, zahrnul Vodní ulicí k úpatí Petrova, podtekl dnešní ulici Hybešovu a směřoval za hlavní nádraží na Dornych, kde ústil do Ponávky.

Ostatní brněnské mlýnské náhony se ve větším počtu vyskytovaly na řece Svitavě než na Svatce. Z četných brněnských náhonů se dochoval pouze již zmiňovaný Svitavský náhon a mlýnské náhony v Cacovicích a Obřanech na řece Svitavě. Ostatní náhony na Svitavě vzaly za své při regulaci a napřímení Svitavy v 19. století.

Obr. 2 Plán města Brna z r. 1879 s vyznačeným Svrateckým náhonem, převzato z knihy M. Flodrové, B.Galáskové, J. Vodičky, Seznam ulic města Brna, 1984

4. Současný stav Svrateckého náhonu a jeho zmapování

Svratecký náhon byl v 60. letech téměř celý zničen, zasypán, zdemolován. V dnešní době z něj zbývá již jen malé torzo v Kamenném Mlýně a Pisárkách, o jehož existenci většina Brňanů vůbec neví.

4.1. Kamenný Mlýn

Osada Kamenný Mlýn zanikla v 70. letech 20. století při budování tramvajového spojení mezi Pisárkami a Bystrcím. Z osady zbyla jen kaplička, díky ní můžeme identifikovat místo, kde osada v minulosti byla. Jez na řece Svatce je též v místě historického splavu. Svratecký náhon v těchto místech není patrný, ale existuje, je kanalizován a teče jako v minulosti podél řeky Svatky. Kamenný Mlýn ztratil na své důležitosti jak z hlediska vodohospodářského, jelikož vodárna v blízkých Pisárkách neplní již svoji prvotní funkci výroby vody, ale převážně slouží jako centrála pro řízení městského vodovodu v Brně, tak i společenského.

4.2. Pisárky

Život i vzhled Pisárek se za posledních 10 let velmi změnil vybudováním mimoúrovňové křižovatky, která zastínila hlavní budovu vodárny z 30. let 20. století. Výstavba křižovatky dala impuls ke zrušení části vodárenských nádrží, které již ztratily svůj význam. Vodárna si ponechala pouze technologie na výrobu pitné vody pro případ výpadku Březovského vodovodu, pitnou vodu však v současnosti nevyrábí. Svratecký náhon se vynořuje za vodárnou, za mimoúrovňovou křižovatkou v místech, kde začínají lázně Riviéra. Náhon zde teče v přírodním korytu, které není viditelně opravováno či čištěno. Teče podél čtyřproudé rychlostní silnice, není kolem něj žádný chodník ani pěšinka, jelikož na ně není místo. Náhon přežil do dnešních dnů jen díky pisárecké vodárně, která si ho drží pro "strýčka příhodu". Náhon se ostře točí za areálem Lázní Riviéra zpět do řeky. Tento úsek náhonu je přemostěn několika můstky, díky nim se mohou dostat lidé do "ostrovní" polohy Riviéry a ostatních areálů.

Je paradoxní, že náhon byl zachován v úseku, o kterém se historici přou, především o jeho dataci a možné zástavbě kolem něj.

Zde v Pisárkách Svratecký náhon dnešních dnů začíná i končí v otevřené podobě. Nemá zde funkci městotvorného prvku, ani zde nevytváří žádný genius loci. Náhon je zde zachován pro svůj primární účel potřeby vody v daném území.

Obr. 3 Splav na náhonu v areálu kempu, r. 2009

Obr. 4 Konec náhonu s přepadem do Svratky, r. 2009

5. Vzpomínky pamětníků

Říká se, že čas je jediná spravedlivá věc na světě, každému plyne stejně, ačkoliv s věkem se nám zdá, že plyne rychleji. My jsme se pokusili vrátit čas pomocí vzpomínek pamětníků, kteří v 50. a 60. letech žili na Starém Brně. Ti nám popisovali dobu před 50 lety s přehledem, detaily, jako by popisovali, co se stalo včera, mnohokrát při nich ožili, neboť se vraceli do svého mládí či dětství. Tyto vzpomínky, hluboko uložené v paměti, nám pomohly zmapovat místa Svrateckého náhonu, nejen kudy protékal a jak vypadalo okolí, ale především jak se u náhonu žilo, jak náhon ovlivňoval jejich život. Oslovili jsme různé generace pamětníků, kteří na Starém Brně žili a kteří se s námi o své vzpomínky byli ochotni podělit.

Pamětníky jsme oslovili na základě doporučení známých, oslovili jsme pamětníky různého věku, ale v disertační práci uvádíme vyprávění pouze několika z nich. Vybrali jsme ty, které ukazují různý pohled na daný problém. Zvolili jsme **metodu volného vyprávění** na téma Vaše vzpomínky na Svratecký náhon, které jsme přerušili pouze tehdy, kdy se pamětníci diametrálně odklonili od tématu nebo když jsme chtěli znát detaily, které se přímo týkají disertační práce. Vyprávění jsme zaznamenávali jednak **písemně**, jednak formou **videozáznamu**. Pro potřeby disertační práce jsme vybrali pouze ty vzpomínky, které se vztahují k Svrateckému náhonu. Vzpomínky pamětníků uvádíme podle věku sestupně, nejstarší pamětníci je 85 let, nejmladšímu pamětníkovi 57 let. Pamětníci souhlasili s uvedením celého jména.

5.1. Matylda Janková, dělnice, 79 let

No, já nejsem z Brna, přistěhovala jsem se, ale už jako mladé děvče jsem do Brna jezdila k sestřenici a právě s ní a jejími malými dětmi jsme se chodily na Staré Brno koupat. No nevím jak to nazvat, tenkrát jsme říkali řeka, ale dnes bych řekla, že to byl spíše potok. Deku jsme si dali do parku, který byl kolem zámečku, a s dětmi jsme se vykoukali, spíše vyčvachtali a potom odpočívali v parku. Bylo tam veselo, nikdy jsme tam nebyli sami, bylo nás tam na dekách víc. V parku byla pískoviště a průlezky, děti se tam vyžily. Mohly i samy zaběhnout ke kraji řeky, vždycky tam byl nějaký dospělý. Já sama jsem si tam ráda chladila nohy. Člověk musel dávat pozor, aby nedošel k úrazu, protože vedle bláta tam bylo i kamení, ... Ale bylo to velmi příjemné, člověk byl ve městě a zároveň v přírodě s protékající vodou. Ty paneláky tam tehdy ještě nebyly. Když si tak vzpomínám, musím říct, že to tam vůbec nesmrdělo. Za nádražím, tam tekly dva potoky a smrděly oba dva. Tam jsme se už koupat nechodili. Ten potok blíž nádraží, tak ten byl snad kanál. (Zde jsem paní Jankové řekl, že jde o stejnou řeku/potok jako na Starém Brně.) Dodneška mě vůbec nenapadlo, že to byl ten stejný jako u toho zámečku. To snad není ani možné! Tam do toho pouštěly ty textilky všechno. Z ulice on nebyl vidět, tekł ve dvorech, člověk ho vůbec neregistroval. Pak to tam zbourali a vypadá to tam strašně do teďka, teď je tam to parkoviště naproti Prioru (Tesco). Jó, voda, to by mělo ve městě být, teď jsou jen koupaliště nebo přehrada. Vzít si deku a jít si ve městě lehnout k vodě jen tak, to nejde, není kam.

5.2. Ing. Josef Knápek, elektroinženýr, 63 let

Já jsem Brňák od Zvonařky, tam jsem bydlel do svých 17 let. Jako dítě jsem si chodil s kamarády hrát k řece u domu, protože řeka tekla těsně kolem domů ve dvorech a to byl pro nás kluky ráj, sice to tam smrdělo a nic hezkého to nebylo, ale potkanů tam bylo hodně a my jsme na ně pořádali lovecké výpravy. Potkanů jsme tam zabili dost. V zimě obyčejně řeka zamrzla při okrajích a my jsme jednou udělali výpravu proti proudu, kam až dojdeme. Nedošli jsme daleko, řeka byla oplocena, zahrazena, aby nešlo chodit potokem a vlézat do dvorů. My jsme se dostali jen kousek, pak se pod námi prolomil led a my jsme měli promočené tepláky. Byla taková zima, že tepláky byly hned zmrzlé na kost. Doma nám dali ještě co proto. Koupat jsme se chodili do Svatky pod viadukt, tam byla taková pláž, jak se dnes říká. V řece, náhonu jak říkáte, jsme se nekoupali, to byla spíš stoka, smradlavá stoka. Nakonec se všechno zbouralo.

V roce 1963 nám přidělili byt na Starém Brně a celá rodina se přestěhovala na Rybářskou ulici do nových činžáků. Když jsme se to dozvěděli, tak jsme se tam chodili dívat, jak se náš dům staví. Náš dům měl podloubí, sloupy, které ho tvořily, by byly postaveny přímo na místě koryta Svrateckého náhonu. Ale ten zasypali ještě před stavbou.

Mendlák jsem znal, protože jsem jezdil šalinou a právě tady jsem přestupoval. Úplně si vybavuju ten příjemný pocit, když jsem se díval na tekoucí vodu na Mendláku. To šalina jezdila po Hlinkách a na Mendláku byla zastávka na mostě přes řeku. Vždycky, když jsem čekal na tramvaj, tak jsem se díval, jak teče, měla celkem sílu. Byla široká tak 2 – 3 metry. Koryto bylo přírodní. Sice mluvím o řece, ale byla to spíše strouha nebo tak. Tekla rychle a nesmrděla jako na Zvonařce. Řeka tekla, jak jsou dnes koleje směr výstaviště, vedle byly lázně a koupaliště s kinem. Vodu to koupaliště bralo z řeky. Já jsem tam nechodil, bylo to spíše pro malé děti, ale jako ostatní mládež jsem chodil na Riviéru, kde byla hřiště na volejbal.

Ještě si pamatuju na park kolem zámečku, kam chodily maminky s dětmi. Vidíval jsem je na dekách a také, jak se čvachtají v řece. Voda tam tekla po povrchu, pak se nějak zanořila a vnořila se až na zastávce.

Nepamatuji se, že bychom té řece nějak říkali. Ani ten mostek neměl žádný název, to ne.

O Vánocích byly v parku umístěny sádky na kapry, protože vodu do sádek brali přímo z řeky. Byla postavena dřevěná stavba, nějak komunikovala s řekou, ale teď si neuvědomuji jak. Když to tak zvážím, tak všechny mé vzpomínky z dětství se nějak vážou k vodě. Bylo to s tou vodou dobré.

5.3. Komparace vzpomínek

Srovnáme-li vzpomínky pamětníků, do určité míry se jejich pohled na význam náhonu liší. Pohled matky, která má strach o dítě, aby nespadlo do náhonu, pohled mladé dívky, které náhon posloužil k rekreaci a navazování sociálních kontaktů, či pohled mladého muže a dítěte, kteří zde zažívali různá dobrodružství. Také nikdo z nich nepoužil termín náhon, užívali pojmu řeka, potok či kanál. Na čem se však všichni shodli, je význam tekoucí vody - náhonu jako prvku, který obohacoval jejich život jak po stránce relaxační, tak sociální. Řeka, jak náhon nazývali, všem významně obohatila život a zanechala hluboké vzpomínky, a kdyby mohli ovlivnit jeho znovuotevření, určitě by to udělali.

6. Příklady obnovy náhonů a přírodních potoků u nás i v zahraničí

V této kapitole si ukážeme několik řešení malých vodních toků ve městech, které jsou srovnatelné se situací města Brna a jeho Svrateckým náhonem. Příklady obnovených či revitalizovaných náhonů a městských potoků mají se Svrateckým náhonem vždy nějakou podobnost. Především je nutno hledat příklady v historicky a geograficky podobném ne-li stejném prostředí. Mám tím na mysli, aby se revitalizovaný náhon nacházel na území se stejnými či podobnými klimatickými podmínkami, tzn. nacházel se ve středním mírném pásmu. Druhým zásadním faktorem je historická podobnost, kdy náhon byl vystavěn z podobných pohnutek jako Svratecký, tedy pro výrobu a středověké zemědělství. Tato dvě hlavní měřítka srovnání nám již téměř jasně definují oblast hledání příkladů.

Je to oblast střední Evropy, tzn. bývalé Rakousko-Uhersko a Německo. Z této vymezené oblasti uvádím tři příklady obnovy náhonů.

6.1. „Obnova“ Ponávky v brněnském parku Lužánky

V letech 2004 až 2005 byla provedena výstavba liniového vodního díla „Ponávky“ v Brně v Lužánkách. Jedná se o vytvoření umělého koryta, které zde simuluje původní přírodní potok Ponávku. Ta byla na začátku 20. století na území parku kanalizována, později v místech Červeného mlýna odvedena (Královo Pole, místo dnešní teplárny) vybudovanou podzemní štolou pod Lesnou do řeky Svitavy v Brně Obřanech.

„Falešná“ Ponávka se nedrží zcela přesně původního koryta ze začátku minulého století, nesnaží se být přesnou kopií z minulého století se všemi můstkami a detaily. To však není vůbec na škodu, spíše naopak, autoři projektu pod vedením profesora Ivana Otruby vytvořili moderní dynamický umělý tok, který dodává parku na atraktivitě a přitažlivosti. Posouvá park Lužánky zase o něco výš. Ponávka, ač falešná, vytváří most mezi minulostí parku a přítomností a snad i budoucností pravé Ponávky. Právě výstavba tohoto vodního díla vyvolala mnoho diskuzí o obnově původní Ponávky a s největší pravděpodobností nezůstane jen u diskuze, ale na projektu obnovení přírodní Ponávky v Lužánkách a dále na její původní trase městem se začíná reálně uvažovat.

Obr. 5 "Falešná" Ponávka, Lužánky, r. 2009

Obr. 6 Most přes Ponávku, Lužánky, r. 2009

Před třemi lety, po čerstvém otevření falešné Ponávky v Lužánkách, jsem napsal text, který projekt zcela neschvaloval a to proto, že se jedná ve své podstatě o velkou kašnu. Neřeší nám to problém obnovy vodních toků ve městech. Autoři projektu se tehdy nezmiňovali o možnosti obnovy přírodní Ponávky na základě výstavby falešného toku. To po dokončení vodního díla nikdo nepředpokládal, ale změna je život a já jsem se přesvědčil, že "velká kašna" přináší lidem radost, rádi se do parku vracejí a právě tento motiv vytvoření falešného úseku vodního toku mě inspiroval k možnosti obnovy Svrateckého náhonu v Brně, který by se mohl stát živou součástí města.

6.2. Obnova náhonů ve městě Lipsku, Německo

Lipsko (Leipzig) je městem založeným na vodě, jeho jméno pochází ze slova lípa. Město bylo totiž založeno Slovy, kteří se na území města usazovali již od 6. století. Jeho založení je však doloženo až roku 1015, kdy se mluví o vzniku stálého tržiště. Městská práva získalo Lipsko roku 1165. Sídlo se dále rozvíjelo a v roce 1409 byla založena Lipská univerzita, ta zvýšila prestiž města a urychlila jeho rozvoj i rozvoj celého regionu.

Město bylo strategicky založeno mezi řekami Elster, Luppe a Pleiße, které tvořily přirozenou přírodní obranu. Díky množství přírodních toků bylo možné vybudovat systém umělých koryt a náhonů, které sloužily již od středověku k výrobním, zemědělským i ochranným aktivitám města. V 19. století počet obyvatel rychle rostl díky průmyslové revoluci, která dala vzniknout dalším umělým kanálům ve městě a jeho okolí. Ve 20. letech minulého století mělo Lipsko již 500 000 obyvatel a bylo jedním z nejrychleji se rozvíjejících měst Německa. Při růstu obyvatel samozřejmě dochází i k zhuštění dopravní situace, otevřené toky v ulicích města začínají překážet. Proto se na začátku 20. století některé náhony a vodní toky v Lipsku kanalizují, nevýrobní dokonce zasypávají. Město Lipsko bylo

během 2. světové války silně poškozeno, po válce zde byl uplatňován socialistický urbanismus a jeho výstavba. S vodními toky se v něm nepočítalo. V 50. letech vodní toky mizí z centra města úplně, staly se kanalizačními stokami jižní průmyslové části města. Náhony řeky Pleiše a řeky Elster byly překlenuty betonovou klenbou a schovány pod povrch. Díky tomuto překlenutí se však dochovaly do současnosti.

Obr. 7 Mlýnský náhon mezi budovami, r. 2008

Obr. 8 Dětské hřiště u náhonu, r. 2008

Na konci 80. let minulého století byly uskutečněny první akce, které upozornily na existenci zakrytých náhonů. Byla to zvláště urbanistická soutěž na rozvoj města, na které se objevil motiv vodních toků ve městě, dále na to navazovaly veřejné akce jako “Pochod Pleiše 1988“, čištění náhonu řeky Elster. Tyto všechny akce vyprovokovaly občany Lipska, aby se o své vodní toky více zajímali a angažovali v rámci jejich obnovení. Po roce 1989 je situace pozitivnější, lidé jsou naladěni na změny a chtějí je. Roku 1991 se pořádá velký seminář o vodních tocích, na kterém se předkládají návrhy revitalizace náhonů v Lipsku. Vše bylo diskutováno a výsledky veřejně prezentovány. Smyslem semináře bylo jednak zabránit rekonstrukci poškozených betonových klenb nad náhony, jednak obnovit toky náhonů. Následujícího roku zastupitelstvo města rozhodlo revitalizovat vodní toky v Lipsku.

V následujících letech byly vypracovány urbanistické studie na rehabilitaci náhonů, vše bylo diskutováno s veřejností, která se intenzivně zapojovala do přípravných fází. V roce 1995 bylo vydáno stavební povolení na první pilotní úsek náhonu. Ten byl vytipován tak, aby splňoval požadavky rozvoje jižní části města. Prvotní projekt se zdařil, ohlasy byly velmi pozitivní a to přesvědčilo zastupitele města i soukromé investory pokračovat v odkrývání dalších částí náhonů.

Odkrývání a rekonstrukce náhonů stále pokračuje, nejedná se však o odkrývání náhonů v navazujících úsecích toku. Úsek náhonu se vždy zrekonstruuje v místech, kde má zájem jak město, tak soukromý investor, který na odkrytí náhonu přispívá poměrnou

finanční částkou. Toto řešení financování se jeví jako neoptimálnější způsob, časem by se tak měl obnovit celý úsek náhonu. Z architektonického hlediska je tento způsob též příznivý, jelikož obnova toku nebude ve všech místech stejně řešena. Budou a jsou použity jiné materiály, jiný design, vše tím dostává větší pravdivost. V historii také nebyl náhon a jeho koryto všude stejné.

Jestliže město Lipsko nepoleví ve svých snahách o revitalizaci vodních toků na svém území, tak za pár let bude mít stejný počet toků jako v 19. století. Vytvoří se tudíž opět město založené na vodě.

7. Možnosti rekonstrukce a obnovy Svrateckého náhonu ve městě Brně

Položíme-li Brňanům otázku o obnově Svrateckého náhonu v Brně, mnoha z nich bude tato představa z mnoha pohledů nemyslitelná, protože buď o něm nic nevědí, nebo v současné době si ji neumějí z finančního hlediska představit. Obnovit náhon v původním rozsahu je opravdu z mnoha hledisek téměř nemožné. Nemůžeme obnovit celé ulice a čtvrti, kterými náhon tekla a které zanikly se zánikem náhonu či několik let po něm. Nejsme schopni vytvořit atmosféru "Brněnských Benátek", ani jiných zákoutí s vodou spjatých. Byla by to určitě chyba vracet se doslovně a do detailu k historii. Ale je historický Svratecký náhon opravdu nenávratně pryč?

V dnešní době se díváme na vodní toky a vodní díla v městském prostředí poněkud jinak než v době jejich vzniku. Nedíváme se na ně jako na zdroje vody pro pohánění mlýnů a hamrů, pro přísun tekoucí vody na zpracování kůží v koželužnách a pro barvírny, textilní fabriky či papírny. Vodní toky ve městech bereme jako místa pro rekreaci a relaxaci, pro pěší spojení (cesty vedle toků) s jednotlivými částmi města, pro lepší klima v "betonových džunglích". Vodní toky nám nevytvářejí hmotné statky, nýbrž slouží duševnímu odpočinku a vytvářejí přírodní prožitek uprostřed města.

Na obnovu Svrateckého náhonu můžeme nahlížet z hlediska obyvatele města, který chce, aby v jeho městě, Brně, mohl žít kvalitní a plnohodnotný život a aby nemusel utíkat do okolních lesů, odjíždět o víkendu na Vysočinu, protože město mu nenabízí prostor k přirozené relaxaci. Tou se může stát například chůze, jízda na kole či kolečkových bruslích podél vodního toku. Brňan by jistě uvítal, kdyby měl tuto možnost ve větším měřítku a na více místech, než je tomu nyní.

Svratecký náhon byl zlikvidován ve více etapách, poslední etapa v 60. letech však byla nejkrutější. Náhon byl na několika úsecích zasypán, nikoli kanalizován. Nezbylo tedy po něm vůbec nic. V místech, kde byl kanalizován je šance, že jeho stavební části jsou alespoň částečně zachovány a místy jsou dokonce využívány městskými kanalizacemi. Obnovit náhon v celé délce je myšlenka opravdu dětinská. Ale jak začít? Zde je potřeba hledat nápady a realizace u nás i zahraničí.

Důležitý krok je vždy první. Prvním krokem není vypracovat pilotní projekt, ale získat veřejnost pro řešení problému náhonu. Dát jí informace o minulosti náhonu, dát jí možnost se k problematice a k tématu vodního toku ve městě vyjádřit. To ona, veřejnost, jak to dokumentuji v předcházejícím textu o městě Lipsku, musí být hnacím motorem, který donutí politiky a radní, aby se začali problémem Svrateckého náhonu zabývat. Je třeba nechat vzniknout občanské společnosti Svrateckého náhonu a ty se pak budou bit pro jeho obnovu. Až druhým krokem je vymyslet způsob, jak je možné či nemožné náhon obnovit, vytipovat území, kterým náhon v historii tekla a které není zastavěno či jinak přetvořeno. V této fázi by měl již spolupracovat odborný tým urbanistů a architektů s veřejností, které se problém vodního toku ve městě či v jejich čtvrti přímo týká.

Strategie, jak začít a kde, je velmi složitá a často velmi zdlouhavá. V našem případě Svrateckého náhonu je třeba vymyslet pilotní projekt, udělat úsek náhonu jako falešného vodního toku a k němu pak doplňovat další a další úseky. Doc.ing.arch. Karel Havliš tento systém nazývá: "Systém korálek", kdy z jedné perličky nám postupem času vznikne šňůra perel.

Obr. 9 Ulice Rybářská, r. 2009

Obr. 10 Ulice Rybářská studie

Dalším krokem strategie je vypracovat plán vybudování liniového vodního toku, který by představoval původní tok náhonu. Jednalo by se však pouze o jakousi velkou kašnu. V této kašně by voda proudila jedním směrem, vytvářela by tak zdání přirozeného vodního toku. Na konci umělého koryta by byla opětovně přečerpána na svůj počátek. Tento “fígl” je již v Brně využit v Lužáneckém parku, kde je tímto způsobem řešený tok “falešné” Ponávky. Díky otevřenému toku uprostřed městského parku se lidé začali zajímat o přírodní potok Ponávku více. Jejich aktivity vyprovokovaly diskuzi o možném znovuoživení pravé Ponávky v centru Brna.

První vytipované území, kde by mělo dojít k vybudování falešného náhonu, musí splňovat řadu specifických nároků. Jedním z hlavních požadavků je, aby místo pilotního projektu šlo relativně snadno a logicky napojit na další možný úsek, na “další korálek”, který by mohl mít již přístup k řece samotné. Vytvořilo by se tak slepé říční rameno a ve falešném náhonu by netekla “mrtvá voda”, ale voda přímo z řeky.

Obr. 11 Mendlovo náměstí, r. 2009

Obr. 12 Mendlovo náměstí studie

Pro pilotní projekt Obnova Svrateckého náhonu nám vychází jediné místo, které je vhodné pro otevření náhonu, a tím je nynější Mendlovo náměstí. Splňuje všechny předpoklady pro nový život Svrateckého náhonu. Mendlovo náměstí současnosti je pouhou dopravní křižovatkou, kde lidé nechtějí a hlavně nemají důvod zůstat. Neutěšený stav “Mendláku” trvá již od nešťastné přestavby Starého Brna v 60. letech minulého století. I z této příčiny by bylo dobře začít s “pilotem” právě zde. Náhon i celá novodobá přestavba náměstí by přinesly pro tuto nejstarší část Brna potřebné oživení, novou energii.

Prostor Mendlova náměstí nám splňuje výše popsané podmínky pro vznik prvního “korálku” téměř dokonale. Dalším úsekem by mohla být ulice Rybářská, která by nám již mohla přivádět říční vodu přímo ze Svratky. Vytvořila by se tak slepá říční větev či slepý

náhon. Ulice Rybářská by tímto vodním prvkem dostala nový impuls a jistě bychom mohli hovořit o “nové adrese”.

Nový úsek dvou “korálků” by silně podpořil rozvoj Starého Brna, které by díky nově vzniklému, zatím slepému ramenu, získalo zpět něco ze své zašlapané historie.

Další úseky možné obnovy náhonu jsou charakteristické svou otevřeností, zde mám na mysli neudržovaný park mezi ulicemi Jircháře a Vodní. Další úsek, kde by mohl být rehabilitován náhon, je na Nových Sadech v místech parku francouzského typu. Náhon jím přímo neprotékal, protékal blíže k budově lázní, ale jak jsem dříve naznačil, nejedná se o přesnou repliku náhonu a tato dvě místa sice již dnes by měla sloužit k relaxaci a odpočinku, ale upřímně řečeno, mnoho návštěvníků oba parky nemají, neboť jsou neatraktivní, nic nenabízejí.

Zmiňované úseky obnovy náhonu jsou ve veřejném prostoru, náhon však tekla celá staletí soukromým pozemkem Územím sv. Anny, později nemocnice u sv. Anny. Toto území mezi dnešním Mendlovým náměstím a Jircháři by si samozřejmě zasloužilo obnovu náhonu též, alespoň v částech nemocničního areálu, kde je to možné a kde by obnovený náhon nekomplikoval provoz nemocnice, protože výzkumy ukazují, že vodní tok má prokazatelně pozitivní vliv na lidskou psychiku. A právě v nemocnici, kde pacienti prožívají stresy z nemoci, z nemocničního prostředí by jistě uklidňující vliv vody uvítali jak pacienti, tak lékaři nemocnice.

Zatím jsem pomyslně navlékl pět korálků, které by na sebe navazovaly. V úsecích pod domy či vozovkou, kde by nebyl tok otevřený, by byl tok kanalizován jako již dříve v minulosti. Představíme – li si však tok od řeky Svatky na Rybářské až po Nové Sady, nelze již mluvit o možnosti vytvořit slepé rameno. Voda musí dál pokračovat k mateřské řece, řece Svatce.

V historii tekla Svratecký náhon od dnešních Nových Sadů pod železničním viaduktem, kde vytékal v oblasti zvané Náhon (Offermannova továrna na sukno, dnešní Tesco), tekla dále po Dornychu až po soutok s Ponávkou a vytvářel zde tzv. Brněnské Benátky. Tento název byl později použit i na jiná zákoutí Svrateckého náhonu.

Obnovení Svrateckého náhonu v tomto spleťtém prostředí se jeví jako nelehký a možná i zbytečný úkol, když si uvědomíme, že by obnovený náhon byl stále pod vozovkami a domy.

Zlomový bod dle mého názoru je pod železničním viaduktem, odtud by novodobý náhon mohl téct nikoli směrem k Dornychu, ale na opačnou stranu směrem do nově navrhovaného Jižního města, kde by se stal městotvorným prvkem. Zde by mohl vytvořit

libovolný meandr, který by nám udělal organický tvar ve struktuře nové části města. Po protečení novou městskou částí by ústil zpět do Svratky.

Obr. 13 Jircháře, Vodní ulice, r. 2009

Obr. 136 Jircháře, Vodní ulice studie

8. Diskuze

Ve své disertační práci jsem pracoval jednak s veřejně dostupnou literaturou a dostupnými mapovými podklady, které byly pouhými kopiemi jak v papírové podobě, tak v digitální; snažil jsem se též nashromáždit, co nejvíce obrazové dokumentace, pracoval jsem s fotokopii obrazů znázorňující a dotýkající se problematiky Svrateckého náhonu, nashromáždil jsem množství starých fotografií a pohlednic daného území; a jednak jsem se zaměřil i na nové zdokumentování daných území. Ve své práci především pracuji a srovnávám materiály z 19. a 20. století. Tyto podklady jsou již značně přesné a pro moji práci dostatečné. Mapové podklady jsem vybral ze tří období náhonu: 1. období průmyslového využití r.1858, 2. období likvidace meandru na Mendlově náměstí r.1906 a 3. období náhon v době tzv. První republiky. Mapové podklady jsou vybrány tak, aby byly dostatečně výstižné i pro laika.

1. Mapový podklad z roku 1858, jedná se o Doležalův situační plán města Brna, na tomto plánu jsou velmi detailně zaznamenány půdorysy městských bloků a budov. Jsou zde čitelné názvy ulic i popis budov.
2. Mapový podklad katastrální mapa města Brna z roku 1906, ta nám detailně zobrazuje město i náhon začátku století.
3. Mapový podklad Jančův plán Brna z roku 1928, jednoduše a jasně nám ukazuje město a Svratecký náhon v době prvorepublikové výstavby.

Ostatní mapové podklady používám zvláště na jednotlivé úseky náhonu k dokreslení stavu toku. Velmi zajímavým podkladem jsou historické mapy a obrazy z doby švédského obléhání, kdy je Svratecký náhon zobrazen relativně velmi kvalitně, vytéká v oblasti dnešního Velodromu, na Starém Brně tvoří nápadný meandr a ústí do Ponávky. Tyto a starší historické podklady jsem použil pro dokreslení stavu náhonu ve středověku. Pracoval jsem též s Vičarovými plány Brna, které sestavil a nakresil v polovině minulého století na základě historických map a obrazů.

Protože přímých textových podkladů, co se týče Svrateckého náhonu, je minimálně, zvolil jsem metodu "čtení mezi řádky", kdy jsem v literatuře o brněnské historii hledal jakékoli zmínky o vodních tocích, zvláště pak o Svrateckém náhonu. Nejvíce jsem pracoval s knihami Brno od K. Kuči (2000), Staré, Staré Brno od M. Flodrové a Z. Müllera (2007), Brno, dílo přírody, člověka a dějin od Halové-Jahodové (1975). V těchto knihách je řada informací o brněnských vodních tocích, není zde však jediná kapitola, která by se přímo zabývala Svrateckým náhonem a jeho historií. Jednotliví autoři se v některých věcech neshodují, proto se snažím ve své práci poukázat na určité neshody. Srovnáním-komparací jednotlivých autorů jsem zjistil neshody mezi jejich tvrzeními o dějinných událostech, proto zde uvádím obě varianty možného výkladu.

Velmi zajímavá byla práce s fotodokumety a starými pohlednicemi, neboť Svratecký náhon byl relativně často zachycován na malířská plátna či později fotoaparáty na skleněné destičky, později na fotopapír. Tato četnost zobrazení mi v první fázi výzkumu dělala radost, v druhé fázi jsem však zjistil, že jsou zachycovány stále tatáž zákoutí a tytéž ulice. Některé části náhonu nejsou vůbec zaznamenány žádnou technikou, zde mi pomohly pouze mapové podklady, některé úseky Svrateckého náhonu zachycené na fotografii nelze zcela dobře identifikovat a lokalizovat. Na fotografiích je často jen nápis Brněnské Benátky. Tento název se používal pro pitoreskní zákoutí, která vytvářel Svratecký náhon po celém svém toku. Několik takových nejasných fotografií se mi dostalo k posouzení a bádání a jen díky malým detailům se mi je téměř všechny podařilo identifikovat. Takovým detailem jsou například ozdobné ostění oken, zábradlí u mostku apod.

9. Závěr

V disertační práci popisují historický vývoj vodních toků na území města Brna se zaměřením na umělý kanál Svratecký náhon. Současný stav Svrateckého náhonu a jeho vývoj je zde popsán dle dostupné literatury, dostupných mapových podkladů, zachovalých obrazových podkladů a fotodokumentace současného stavu.

V práci jsou zachyceny i vzpomínky obyvatel města Brna, kteří si na umělý tok ještě pamatují. Tyto vzpomínky dokreslují stav Svrateckého náhonu v době jeho zániku.

V disertační práci je zaznamenán současný stav území, kterým náhon protékal, s kterým sousedil. V kapitole *Příklady obnovy náhonů a přírodních potoků u nás i v zahraničí* je nastíněno, jakým způsobem k náhonům přistupují dvě partnerská města města Brna Lipsko a Graz. Z jejich řešení vycházím při návržení možných přístupů k obnovení či připomenutí zaniklého Svrateckého náhonu.

Ve své práci však kladu největší důraz na zmapování území, kterým náhon protékal, na jeho obraz minulosti a současnosti. Práce by měla sloužit jako ucelený podkladový materiál pro další studium Svrateckého náhonu a pro možné studie řešení území, kterým náhon tekla, a pro jeho alespoň částečnou obnovu.

Cíle disertační práce byly splněny:

1. Vypracoval jsem analýzu současného stavu Svrateckého náhonu v Brně.
2. Na základě dostupných informací jsem zjistil příčiny zániku Svrateckého náhonu.
3. Nashromáždil jsem historické i současné informace, které umožňují se lépe orientovat v problematice Svrateckého náhonu.
4. Nashromáždil jsem historické i současné mapové, obrazové podklady, které umožňují se lépe orientovat v problematice Svrateckého náhonu.
5. Zaznamenal jsem postřehy a vzpomínky pamětníků, kteří žili v blízkosti náhonu před jeho likvidací.
6. Navrhl jsem možnosti obnovy Svrateckého náhonu pro dnešní život v městě Brně.

Věřím, že se má práce stane informačním zdrojem pro odborníky a všechny, kteří se tímto tématem zabývají.

10. Z použité literatury

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Brno v architektuře a výtvarném umění*. Blok: Brno, 1981

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Vodovody a kanalizace města Brna 1872-1972*. Vodohospodářská správa města Brna: Brno, 1972

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Voda pro Brno, 120 let provozu brněnského vodovodu 1872-1992*. Brněnské vodárny a kanalizace: Brno, 1992

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Dvacet let města Brna*. Městský národní výbor v Brně: Brno, 1965

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Dvě století ve službách zdraví (1786-1986)*. Krajský ústav národního zdraví: Brno, 1986

BRODESSER, S. *Jak plynul čas podél řeky Svatky*. Moravské zemské muzeum: Brno, 2003. ISBN 80-7028-207-X

BUDÍK, M. , HRUBÝ, K. O. , REICHMANN, V. *Brno*. Krajské nakladatelství: Brno, 1964

DŘÍMAL, J. *Brno*. Národní výbor města Brna: Brno, 1975

FILIP, V. *Brno-staré pohlednice, Náměstí Svobody, Masarykova třída, Hlavní nádraží*. Josef Filip: Brno, nevedeno

FLODROVÁ, M., MÜLER, Z., *Staré Staré Brno, vyprávění o minulosti nejstarší části města Brna*. Expo data spol. s.r.o.: Brno, 2007. ISBN 978-80-7293-194-1.

FLODROVÁ, M. , GALASOVSKÁ, B. , VODIČKA, J. *Seznam ulic města Brna s jejich vývojem pojmenování*. Muzejní a vlastivědná společnost: Brno, 1984

FLODROVÁ, M. , TEPLÝ, L., *100 let v Brně*. Fotep: Brno 2007. ISBN 978-80-86871-09-7

GEHL, J. GEMZOE, L. *Nové městské prostory*. Era: Brno, 2002. ISBN 80-86517-09-8.

GEHL, J. *Život mezi budovami*. Nadace partnerství: Brno, 2000. ISBN 80-85834-79-0.

HÁLOVÁ - JAHODOVÁ, C. *Brno dílo přírody, člověka a dějin*. Blok: Brno, 1975

KRIER, L. *Architektura -volba nebo osud*. Academia: Praha, 2001. ISBN 80-200-0012-7

KUČA, K. *Brno Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Miloš Uhlíř – Baset : Praha, 2000. ISBN 80-86223-11-6

MICHAEL, K. redation. *Leipzig, probleme der Stadtentwicklung*. Deutsche Bibliothek CIP: Dresden, 1999. ISBN 3-934367-01-1

SAMEK, B., HRUBÝ, K.O. *Brno proměny města*. Blok: Brno, 1982

11. Seznam publikací a aktivit doktoranda

LHOTÁKOVÁ, Z., PAVLOVSKÝ, T. Úvod do problematiky vodního hospodářství v urbanizovaných územích měst a obcí. In *Výstavba měst a obcí*. Ročník 2, číslo 1/2009. S. 32-33. ISSN 1801-4032

PAVLOVSKÝ, T. Drobný vodní prvek v interiéru města. In *Výstavba měst a obcí*. Ročník 2, číslo 4/2009. S. 29-30. ISSN 1803-4241

PAVLOVSKÝ, T. Chandighar. In *Sborník, XI. Vědecká konference doktorandů*. Fakulta architektura VUT: Brno 2007. S. 94-98. ISBN 978-80-214-3405-9

PAVLOVSKÝ, T. Vodní pvek v interiéru města. In *Sborník, XII. Vědecká konference doktorandů*. Fakulta architektura VUT: Brno 2009. S. 102 – 105. ISBN 978-80-214-3878-1

JANKOVÁ, G., LEŽATKA, L., PAVLOVSKÝ, T. *Mezi Svitavou a Svatkou*. Filmový dokument o Svitavském náhonu v Brně. Rok 2007.

Přednášky:

Brněnské náhony. Mezinárodní workshop, Nitra, 2008.

Obnovené náhony v Lipsku. Konference o vodních tocích, Vaňkovka07, květen 2007.

Pitná a užitková voda v pěti městech Indie. Srovnání. Fakulta architektury, duben 2007.

Pitná a užitková voda v pěti městech Indie. Srovnání. Přírodovědná fakulta MU, říjen 2007.

Chandighar. Fakulta architektury, květen 2008.

Studny a kašny Maroka v historii a dnes. Cyrilometodějské gymnázium, září 2008.

Studny a kašny Maroka v historii a dnes. Fakulta architektury, únor 2007.

Svitavský náhon. Mezinárodní konference, Sluňákov, 2008.

